

Терещенко М. В.,
аспірантка, викладач кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка

РОЛЬ ЦІННОСТІ БАТЬКІВСТВА У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЧОЛОВІКА

У статті актуалізується проблема необхідності дослідження не лише впливу батька на розвиток дитини, але й становлення чоловіка як особистості. Розглянуто основні складові батьківства та деякі результати досліджень ставлення чоловіків до їх ролі батька.

Ключові слова: цінності, батьківство, роль батька, особистість, розвиток.

Цінності та ідеали відіграють важливу роль у житті кожної людини. Вони визначають сенс людського існування, впливають на стратегію поведінки, допомагають орієнтуватись у навколишньому середовищі, стримують або спонукають до певної діяльності. Сьогодні велика увага приділяється пропагуванню цінностей самореалізації, саморозвитку, самоосвіти, духовним та гуманістичним цінностям, особистісному підходу в спілкуванні та навчанні тощо. Водночас у реальному житті багато людей орієнтовані на матеріальне благополуччя, престиж, статус.

Спираючись на дослідження науковців різних етапів розвитку нашого суспільства, можна зробити висновок, що цінність сім'ї залишається серед домінуючих цінностей починаючи зі старшокласників і завершуючи людьми похилого віку. Разом з цим не припиняє зростати кількість розлучень, народження позашлюбних дітей, цивільних, повторних, свідомо бездітних, відкритих шлюбів, самотніх людей.

Поряд з окресленими проблемами великої уваги потребує дослідження ролі батька в особистісному становленні чоловіка. У нашій культурі існує уявлення, що визначальну роль у розвитку дитини відіграє жінка, яка емоційно та фізично знаходиться ближче до дитини. Відтак спостерігається нехтування цінністю цілісності сім'ї та ролі батька у розвитку особистості не лише дитини, але й його власної.

Цінності особистості є предметом вивчення філософів (Аристотель, Н. А. Бердяєв, Т. Гоббс, О. П. Зборовська, І. Кант, Конфуцій, М. О. Лосський, В. С. Соловйов, Б. Спіноза) та психологів (Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко та ін.). У контексті сімейної психології вплив ролі батька на розвиток особистості чоловіка досліджували такі науковці: Т. В. Андреева, Ю. В. Борисенко, М. О. Ерміхіна, О. Г. Калина, І. С. Кон, Р. В. Овчарова, І. В. Павлов, Ю. А. Токарева, Л. Б. Шнейдер та ін.

Мета статті полягає у висвітленні цінності ролі батьківства як однієї з основних складових розвитку особистості чоловіка.

Завданнями статті є теоретичний аналіз батьківства як чинника розвитку особистості чоловіка; опис деяких результатів досліджень щодо ставлення чоловіків до своєї батьківської ролі у сім'ї.

Одним з головних завдань розвитку особистості є самовизначення у загальнолюдських цінностях та побудова своєї особистої ієрархії ціннісних орієнтацій. Важливу роль у розвитку особистості та її картини світу відіграє співвідношення сімейних та позасімейних цінностей. Сімейні цінності включають у себе цінності батьківства, рівноправної комунікації, цінності дітей, шлюбу, подружжя тощо. Несімейні цінності пов'язані з кар'єрою, професійною зайнятістю, особистісним самовизначенням. На формування сімейних цінностей впливає характер міжособистісних стосунків батьків, їх особистісні цінності, стратегії поведінки та вирішення конфліктів.

Якщо роль батька не набуває для чоловіка особистісного смислу, вона не входить у його систему ціннісних координат. Отже, ми не можемо говорити не лише про позитивний вплив чоловіка на дитину, але й про повноцінний розвиток його особистості.

Перетворення чоловіка на батька в психологічному сенсі є центральним завданням розвитку особистості в період дорослості й одним з критеріїв досягнення зрілості. Саме народження дитини суттєво впливає на розвиток чоловіка. Дитина стає продовженням чоловіка та задовольняє його потреби в особистісній значимості, наставництві, передачі власного досвіду.

Важливими щодо розвитку особистості саме жінки є погляди А. Менегетті, який вважає, що призначення жінки полягає не лише в реалізації себе у сімейній сфері, але й становлення її у кар'єрі та творчості. Якщо перенести ці погляди на чоловіка, то можна відзначити, що його самореалізація залежить не лише від успіхів у кар'єрі, але й від втілення ним у життя своєї батьківської ролі.

Як зауважує М. О. Ерміхіна у своїй дисертації, батьківство (у значенні мати та батько) відіграє значну роль у житті конкретної особистості [4]. Батьківство (мати та батько) включає феномени материнства і батьківства, але не зводиться до їх простої сукупності. Однак при відносно активному вивченні окремих проблем материнства, батьківство потребує більш глибоких досліджень. Науковці констатують, що найменша роль належить дослідженням, присвяченим впливу батьківства на становлення особистості чоловіка [2; 5; 6]. Переважно розглядаються дані про роль батька у розвитку дитини, негативні наслідки відсутності батька, домінування материнського виховання у сім'ї.

Як слушно зауважила Р. В. Овчарова, з точки зору психоаналізу послаблення батьківської влади в сім'ї — найбільша соціальна катастрофа, оскільки разом з батьківством виявилися підірвані всі зовнішні й внутрішні структури влади, дисципліна, самовладання і прагнення до досконалості. «Суспільство без батьків» означає демаскулінізацію чоловіків, соціальну анархію, пасивну всюдозволеність [5]. Все це відображає особистісні характеристики сучасного чоловіка: переважання фемінінних рис, низький рівень особистісного контролю та відповідальності.

Зазначимо, що прийняти на себе відповідальність за свою сім'ю може чоловік, який відчуває внутрішню свободу вибору, який сам прагне взяти на себе відповідальність, а не робить це з почуття обов'язку, нав'язаного під тиском з боку суспільства, родини.

Велике значення у становленні чоловіка як батька має ставлення дружини (матері дитини) до нього. Якщо жінка з любов'ю приймає чоловіка як батька своєї дитини, підтримує його у проявах турботи, відповідальності за дитину та за неї, відповідно й чоловік з більшою готовністю та легкістю приймає та втілює у життя свою роль батька.

Однак чоловіки часто не усвідомлюють, що народження дитини та стосунки з нею дають їм можливість соціалізації та саморозвитку. Ю. В. Борисенко наголошує, що батьківство як сукупність соціальних та індивідуальних характеристик особистості включає всі рівні життєдіяльності людини [2]. Батьківство пов'язане з такими об'єктивними характеристиками особистості, як потреби, потяги, бажання, установки, та із суб'єктивними характеристиками особистості — ціннісними орієнтаціями, світоглядом, самооцінкою, а також з образом «Я» (реальним, ідеальним, соціальним). Багато залежить від того, наскільки ця роль прийнята чоловіком. Мова йде про особистісне прийняття, інтерналізацію ролі батька конкретним чоловіком.

Як підкреслюють різні автори, «стати батьком» та «бути батьком» — не одне й те саме, оскільки перехід до активної виховної діяльності у чоловіків не пов'язаний автоматично із народженням дитини [2; 3; 6]. Багато чоловіків не допускають думки, що вони будуть залучені до повсякденної кропіткої роботи по догляду за дітьми. У цьому напрямку проводились деякі дослідження, у ході яких розглядалися різні аспекти особистості чоловіка. Зокрема, до основних аспектів особистості чоловіка-батька і одночасно чинників, які визначають напрям її розвитку, належать батьківська мотивація, система цінностей та рівень відповідальності.

У статті «Батьківство як чинник формування психологічної зрілості особистості» автор зазначає, що розвинена форма батьківства містить у собі:

- смисли і цінності батьківства — особливості сімейних цінностей полягають у тому, що вони представляють поєднання емоцій, почуттів, переконань і поведінкових проявів; вони є основними для інших компонентів батьківства й реалізуються в спрямованості особистостей батьків і їх поведінки;
- установки й очікування, які містять у собі три рівні презентації: репродуктивні установки, установки й очікування щодо дитячо-батьківських стосунків, а також установки й очікування стосовно образу власної дитини;
- батьківське ставлення, яке реалізується у підтриманні контакту з дитиною, формах контролю, виховання тощо;
- батьківські почуття — це значуща група почуттів, які реалізуються в батьківському ставленні й батьківських позиціях;
- батьківські позиції — спрямованість взаємодії з дитиною, в основі якої лежить свідомо й несвідомо оцінка дитини; вони реалізуються в комунікативних позиціях;
- батьківська відповідальність — це відповідальність перед соціумом, дитиною, подружнім партнером і собою [3].

Очевидно, що після того як чоловік вирішує стати батьком, він повинен почати осмислювати своє ставлення до дитини, до себе як до батька, значення та сенс свого батьківства. І. В. Павлов розглядає такі мотиви батьківства:

1. Економічні мотиви: завдяки народженню дитини чоловік досягає якихось матеріальних благ для себе або своєї сім'ї, підвищує свій економічний статус. Народження дитини стає економічно вигідним і не завжди при цьому супроводжується внутрішньою, адекватною змісту батьківства мотивацією.

2. Соціальні мотиви: бажання мати дітей виникає як реакція на соціальні норми і вимоги соціуму. Це підтвердження своєї повноцінності як чоловіка у суспільстві, своєї маскуліності, репродуктивної здатності. На соціальні мотиви можуть впливати і соціальні стереотипи.

3. Психологічні мотиви: через народження дітей досягаються особистісні, внутрішні цілі чоловіка, бажання самореалізації у дитині [6].

Т. В. Андрєєва [1, 31] описує дослідження Н. Л. Москвічевої щодо уявлення студентів про сімейне життя, в результаті якого були зроблені висновки про те, що молоді люди практично не згадують аспекти сімейних стосунків, пов'язані з прагненням до саморозвитку, самодосконалості, задоволення індивідуальних потреб у батьківстві, материнстві, самореалізації в дітях. Отримана картина відображає специфічність уявлень про сім'ю молодих людей, які ще не мають досвіду подружнього життя, але саме на ці уявлення вони і будуть орієнтуватись при створенні власної сім'ї.

З метою виявлення особистісного ставлення до сімейних ролей (у тому числі і батьківської) нами було проведене дослідження на базі дошкільного навчального закладу № 721 м. Києва та випускників Київського славістичного університету спеціальності «Психологія». У ньому взяли участь 40 подружніх пар, 25 з них пе-

ребувають у шлюбі від 1 до 5 років, вік чоловіків: 21–30 років, жінок: 21–27; інші пари перебувають у шлюбі від 15 до 25 років, вік чоловіків: 40–50 років, жінок: 36–55.

За основу ми обрали методику «Незавершені речення», розроблену Л. Саксом та В. Леві. Респондентам пропонувалось завершити речення «Сім'я для мене — це...» (при цьому їм роз'яснялись поняття «шлюб» та «сім'я», головна відмінність яких полягає у тому, що про сім'ю ми можемо говорити після народження дитини). Для кількісного аналізу виводиться характеристика, яка визначає систему ставлення респондента як позитивну, негативну або нейтральну.

Також нами була використана методика «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОД), яка дає можливість визначити уявлення подружжя про значущість у сімейному житті батьківських обов'язків та цінності батьківства, про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій, які об'єднані шкалою рольових очікувань і домагань.

Оскільки нас цікавить ставлення до сім'ї чоловіків, особливо до батьківської ролі, розглянемо їх погляди. Ми розподілили відповіді чоловіків (переважна більшість з них має дітей віком 2–5 років), які перебувають у шлюбі 1–5 років, таким чином:

1. Позитивні (відповідальність, підтримка, турбота про жінку та дітей, розуміння бажань усіх членів сім'ї та їх реалізація, повага, турбота, близькість) — 80 %.

2. Негативні (постійні турботи, «мало часу для себе») — 8 %.

3. Нейтральні (спільне життя, перебування разом) — 12 %.

Відповіді чоловіків, які перебувають у шлюбі 15–25 років, були схожими:

1. Позитивні (спільність почуттів та інтересів, відповідальність, повага, підтримка) — 46,6 %.

2. Негативні (праця без відпочинку, нескінченні турботи) — 26,7 %.

3. Нейтральні (спілкування, дім, діти) — 26,7 %.

Ми бачимо, що незважаючи на те, що деякі періоди сімейного життя (1, 3... 25 років) визначають як кризові, у чоловіків переважає позитивне ставлення до батьківської та сімейної ролі. Таку ж тенденцію можна спостерігати і за даними методики РОД.

У межах теми нашої статті ми розглянемо показники батьківсько-виховної шкали для чоловіків. Для чоловіків, які перебувають у шлюбі від 1 до 5 років, підшкала «рольові очікування» вказує вираженість установки чоловіка на помірний рівень активності (у середньому 5,3 бала) батьківської позиції шлюбного партнера. Що ж стосується підшкали «рольових домагань», то вона відображає високий рівень (у середньому 7 балів) орієнтації чоловіків на власні обов'язки щодо виховання дітей. За результатами загальної оцінки шкали, ми можемо констатувати, що чоловіки надають велике значення (12,3) ролі батька. Вони вважають батьківство однією з головних цінностей, яка концентрує навколо себе життя сім'ї.

Отже, цікавим виявився той факт, що чоловіки очікують від своєї дружини менше порівняно з власною готовністю взяти на себе обов'язки щодо виховання дітей. Це сприятлива тенденція до розвитку не лише особистості чоловіка, але й усієї сім'ї.

Що ж стосується жінок, то у них однаково високі показники щодо «очікування» та «домагання» (6,3) у батьківсько-сімейній функції. Тобто для них роль матері та батька є важливою сімейною цінністю, і вони прагнуть до того, щоб обоє батьків у рівній мірі брали участь у розвитку особистості дитини.

Щодо чоловіків, які перебувають у шлюбі 15–25 років, то тут ситуація дещо змінюється. У чоловіків «очікування» значно більші (8,9), ніж домагання (6,7). Тобто вони прагнуть того, щоб більшу частину відповідальності за виховання дітей взяла на себе жінка. Загальний же показник по цій шкалі високий (15,6), тобто значення ролі батька для чоловіків виступає головною цінністю у сімейному житті.

«Очікування» жінок досить високі (6,8), але «домагання» вищі (7,7). Це свідчить про те, що жінки у більшій мірі беруть відповідальність за виховання дітей на себе, ніж перекладають її на чоловіка.

Таким чином, наше дослідження показало, що серед сімейних цінностей батьківство для чоловіків займає провідну роль. Але разом з цим науковці констатують наявність тенденції до збільшення кількості дітей, які виховуються лише матір'ю.

Виходячи з результатів дослідження, рекомендуємо психологам збільшити кількість годин просвітницької діяльності серед батьків у дошкільних навчальних закладах, загальноосвітніх навчальних закладах, ліцейх, психологічних службах. Можна проводити бесіди, лекції, семінари, круглі столи з батьками на такі теми: «Роль батька та матері у розвитку особистості чоловіка та жінки на кожному віковому етапі», «Вплив батьківського виховання на особистість хлопчика та дівчинки», «Стилі сімейного виховання та їх наслідки для кожного члена сім'ї», «Шляхи оптимізації стосунків між батьками та дітьми», «Материнство/батьківство та особливості їх формування у сучасній сім'ї» та ін.

Отже, для чоловіка батьківство є однією з провідних цінностей сімейного життя та чинником його особистісного зростання, що поєднує: батьківську мотивацію, включення батьківства у систему цінностей чоловіка, прийняття на себе відповідальності не лише за власне життя але й за благополуччя інших.

Порушена проблема потребує подальших досліджень, перспектива яких полягає у встановленні значимих зв'язків батьківської функції та структурних характеристик особистості чоловіка, а також у з'ясуванні ієрархії чинників, які впливають на становлення батьківства як однієї з основних складових розвитку особистості чоловіка.

ДЖЕРЕЛА

1. Андреева Т. В. Психология современной семьи : моногр. / Татьяна Владимировна Андреева. — СПб. : Речь, 2005. — 436 с.
2. Борисенко Ю. В. Психология отцовства / Ю. В. Борисенко. — Москва — Обнинск : ИГ-СОЦИН, 2007. — 220 с.
3. Васильченко О. М. Батьківство як чинник формування психологічної зрілості особистості / О. М. Васильченко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України : у 12 т. / за ред. В. О. Моляко. — Т. 12. — Вип. 12. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. — С. 70—77.
4. Ермихина М. О. Формирование осознанного родительства на основе субъективно-психологических факторов : автореф. дис. ...канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Возрастная психология» / М. О. Ермихина. — Казань, 2004. — 25 с.
5. Овчарова Р. В. Научные предпосылки к анализу проблемы отцовства как воспитательной деятельности / Р. В. Овчарова, Ю. А. Токарева // Наука и образование Зауралья. — Курган, 2005. — № 1. — С. 30—40.
6. Павлов И. В. Психология отцовства: обзор исследований и некоторые выводы о современном состоянии проблемы / И. В. Павлов // Перинатальная психология и психология родительства. — 2008. — № 4. — С. 78—95.

В статье актуализируется проблема необходимости исследования не только влияния отца на развитие ребенка, но и становления мужчины как личности. Рассмотрены основные составляющие отцовства и некоторые результаты исследований отношения мужчин к их роли отца.

Ключевые слова: ценности, отцовство, роль отца, личность, развитие.

The paper devoted to updating the problem of need of the study not only the influence of parents on development of a child, but also the formation of a father as a person in the process of bringing up a child. The main components of fatherhood and some results of researches of the attitudes of men to their role as a father are considered.

Key words: values, parenting, the role of a father, personality, development.